

Instituții inclusive și extractive în Europa medievală

Abstract: *Can the still-existent economic gap between the two halves of Europe be explained by studying the continent's medieval past? I argue that the development of feudalism and the different trajectory of this complex web of institutions in Eastern and Western Europe respectively can be a potential explanation on why one half has always been behind the other in terms of economics. For this, I use the framework of inclusive and extractive institutions laid down by Douglass North and Robert Thomas and supplement it with a third type of institutions: non-inclusive ones.*

Keywords: *institutionalism; feudalism; development; extractive institutions;*

Mică introducere în instituționalismul economic – fundamente teoretice și clarificări conceptuale

Teoria instituționalismului economic se concentrează pe dezvoltarea economică a statelor ca o consecință a tipului de instituții economice pe care acestea le folosesc. Unul dintre rezultatele fundamentale ale acestei teorii este că avansul lumii occidentale odată cu începutul epocii moderne și revoluției industriale s-au datorat în mare măsură tipului de instituții economice pe care statele acestei regiuni le-au folosit. Astfel, North și Thomas argumentează în felul următor: istoricii economici și economiști au dat ca factori ai dezvoltării lumii occidentale inovațiile, economiile de scală, educația, acumularea de capital și altele, însă acestea nu sunt în realitate factori ai dezvoltării fără precedent a lumii occidentale, ci sunt dezvoltarea însăși. Aceștia explică în

continuare că această dezvoltare nu ar fi fost posibilă, în nici un caz, fără o organizare instituțională economică eficientă. Indivizii trebuie să fie atrași de anumite stimulente pentru a se angaja în activități benefice din punct de vedere social. Trebuie să existe mecanisme

construite în așa fel încât să susțină aducerea la paritate a câștigurilor individuale și sociale – o discrepanță între acestea însemnând că beneficiile și costurile unor anumiți terți vor fi net diferite față de beneficiile și costurile întregii societăți – fapt ce va duce la o scădere a calității vieții celor mulți în favoarea celor puțini. North și Thomas ilustrează această abordare folosind, printre altele, exemplul drepturilor de proprietate din Spania începutului de modernitate. Creșterea populației a făcut ca pământul să devină o resursă din ce în ce mai rară, iar dezvoltarea agriculturii să aducă multe beneficii sociale, dar puține beneficii individuale. În mod normal, beneficiile sociale și individuale ar fi tre-

Adrian DUMITRU

????????????????

buit să fie similare, însă politicile regilor Castiliei de a acorda gildei păstorilor drepturi exclusive de a-și păstori turmele oriunde pe teritoriul regatului a făcut ca agricultorii să nu mai aibă stimulente să-și lucreze pământul în condițiile în care, în orice moment, culturile lor ar fi putut fi distruse de turmele de oi. Astfel, regele Spaniei le-a negat agricultorilor drepturile pe care aceștia le aveau asupra proprietăților lor – instituția dreptului de proprietate fiind blocată de altă instituție. Un motiv pentru care regele Spaniei a ales să construiască o instituție care să lucreze în detrimentul societății în ansamblul ei, ar fi că o mare parte a veniturilor din vistieria regală veneau de la gilda păstorilor, iar o reconfigurare a instituțiilor care să mărească beneficiile agricultorilor ar fi însemnat o scădere considerabilă a avantajelor pecuniare ale coroanei, iar pe termen scurt veniturile dinspre agricultori nu ar fi fost suficient de mari ca să echivaleze pe cele deja existente, deși, pe termen lung, probabil că această situație ar fi fost mai avantajoasă și pentru coroană dar și pentru societate în ansamblul ei (North și Thomas, 1973, pp. 2-6).

Două distincții sunt esențiale în înțelegerea rolului instituțiilor așa cum sunt ele văzute de exponenții instituționalismului economic. În primul rând, instituțiile sunt politice sau economice, în funcție de rolurile pe care le întreprind, iar în al doilea rând ele pot fi inclusive sau extractive. Acemoglu, Robinson și Johnson argumentează că instituțiile politice sunt instituții de ordin prim, iar cele economice de ordin secund, în sensul că instituțiile politice sunt folosite pentru a alege un set de instituții economice cât mai favorabile celor ce dețin puterea *de jure*. (Acemoglu, Robinson și Johnson, 2004, pp. 386-391). Cealaltă distincție face apel la natura instituțiilor economice, felul în care acestea fac ca resursele să fie distribuite spre un grup sau spre mai multe grupuri și în ce cantitate. Acemoglu și Robinson argumentează că instituțiile inclusive sunt cele care permit oricărui cetățean, indiferent de grupul social din care face parte sau de alte trăsături arbitrare să participe la viața economică și politică. Astfel de instituții sunt caracteristice democrațiilor, însă nu doar acestea le-au folosit. Instituțiile extractive, pe de altă parte, sunt instituții care restrâng accesul la resurse și le concentrează spre un anumit grup privilegiat (Acemoglu și Robinson, 2012, p. 57).

Pe lângă taxonomia utilizată de North, Thomas și de Acemoglu și Robinson – instituțiile inclusive și extractive voi folosi mai multe asumții ale abordării expuse de North, Weingast și Wallis în lucrarea acestora, *Violence and Social Orders*: (1) una dintre problemele fundamentale cu care se confruntă extensiv societatea umană este cea a violenței. De-a lungul existenței omenirii, această problemă a fost rezolvată prin crearea statelor de către grupuri și societăți umane, iar din acest motiv North și ceilalți autori consideră statul ca fiind *natural* – el este răspunsul aproape universal al societății umane la problema violenței; (2) statul natural apare ca urmare a unui acord între grupuri care urmează să devină elita – coaliția dominantă. Aceștia intră un acord prin care se angajează să respecte privilegiile de care dispun, incluzând drepturi de proprietate și accesul la resurse. Aceștia limitează accesul la aceste privilegii, creând, astfel, stimulentele care să împiedice violența în interiorul coaliției dominate. Coaliția dominantă este formată din indivizi care sunt specializați într-o gamă de activități – militare, politice, religioase și/sau economice. Structurarea puterii pleacă de la specialiștii militari, care realizează care sunt costurile violenței prelungite și că obținerea rentelor economice prin menținerea păcii sunt preferabile celor generate de lupta permanentă. Pentru a mobiliza rentele generate de alte activități decât cele militare, însă, specialiștii militari au nevoie de ceilalți specialiști. Pentru că fiecare membru al coaliției va controla, astfel o parte din angrenajul statal precum religia, producția de bunuri, alocarea resurselor, justiția, comerțul sau educația, elitele au stimulentele a menține barierele de intrare în coaliția dominantă dar și stimulentele de a susține pe

ceilalți membri ai coaliției pentru a nu se ajunge din nou la violență, nesupunere și pierderea rentelor; (3) pacea obținută în acest fel nu este permanentă, ea poate oricând să fie perturbată de anumite evenimente. Numeroase exemple de războaie civile și violență în interiorul statului provocate de disensiuni în interiorul coaliției dominante ne arată că această pace este, de fapt, foarte fragilă (North, Wallis și Weingast, 2009, pp. 18-32).

De asemenea, pe lângă instituții inclusive și extractive, voi mai adăuga o a treia categorie: instituțiile non-inclusive. Suplimentarea taxonomiei instituționalismului economic vine ca o necesitate atunci când discutăm de instituții care deși sunt în mod clar non-inclusive, nu prezintă caracteristicile unor instituții extractive: scopul lor nu este vădit acela de a transfera resurse economice dinspre un grup către coaliția dominantă.

Emergența, ascensiunea și căderea feudalismului

Perioada evului mediu în Europa este, de cele mai multe ori, asociată cu o formă de organizare politico-administrativă și militară care a cunoscut forme și manifestări radical diferite de la o regiune la alta, anume: feudalismul¹. În Occident, feudalismul se definește cel mai simplu ca un sistem bazat pe stratificarea piramidală a autorității politice și militare, în care structurile piramidei se aflau într-o înțelegere contractuală cu vârful acesteia. Persoana aflată în vârf, de cele mai multe ori acesta fiind un rege², fiind principalul proprietar al teritoriului pe care îl acorda cu drept de uzufruct altor nobili în schimbul anumitor servicii, de cele mai multe ori, militare (Nicolson, 1962, p.143). O definiție mai detaliată a feudalismului pe dimensiunea relațiilor de vasalitate este formulată de către Louis Ganshof: set de instituții care creează și reglementează obligațiile de obediență și serviciu militar din partea unui vasal către un suzeran și obligațiile de protecție și întreținere din partea suzeranului către vasalul său. Obligația întreținerii vasalului de către suzeran era asigurată prin cedarea către acesta a unei unități teritoriale sub formă de proprietate numită feudă (Ganshof, 1964, p. XVI).

Feudalismul a apărut ca răspuns la lipsa unei infrastructuri birocratice capabile să administreze teritoriile vaste ale regatelor europene, acestea descentralizându-se în unități administrative care au devenit, în timp, ereditare. În urma prăbușirii Imperiului Roman de Apus (476), a invaziilor barbare și ulterior a celor musulmane, vikinge și maghiare, Europa occidentală s-a confruntat cu un vid de autoritate politică și militară care a produs o serioasă lipsă de securitate pe continent. Oliver Volckart argumentează că acest lucru a contribuit decisiv la apariția unei caste militare necesară pentru satisfacerea cererii foarte mare de protecție, ulterior, această castă formând bazele aristocrației feudale ce avea să devină autoritatea politică în Europa. Cuplată cu absența unei birocratii capabile să administreze teritoriul, lipsa acută de securitate datorată în mare parte costurilor foarte mari de obținere a informației, a dus la apariția contractelor feudale între diferiți lorzi pe de-o parte, și între lorzi și țărani care lucrau pământul pe de altă parte. În același timp, contractele feudale, în funcție de necesitate, puteau fi dizolvate sau, pur și simplu, înlocuite, iar orice individ ce deținea o anumită capacitate economică și militară era un potențial lord, el neputând fi împiedicat tocmai datorită costurilor ridicate pe care ceilalți ar fi trebuit să le suporte pentru a face acest lucru. Pe de altă parte, acolo unde era furnizată, securitatea avea caracteristicile unui bun privat, în sensul că lordul care asigura securitatea militară pe feuda sa îi putea exclude pe cei cărora nu voia să le asigure protecția. Un alt aspect important este cel al mobilității, vasalii fiind de cele mai multe ori stabili pe un teritoriu chiar dacă contractul cu lordul lor fusese dizolvat, ei putând alege orice alt suzeran care

să fie suficient de aproape geografic încât să-i poată asigura protecția în cazul în care era necesară. În același timp, scopul fiecărui lord era să obțină o productivitate agricolă cât mai mare, iar această productivitate era dependentă de cât mult pământ era folosit eficient de către țăranii dependenți care-l lucrau. Astfel, interesul feudalilor era de a distribui optim pământul pe care-l aveau în proprietate țăranilor sau altor vasali pentru a obține o productivitate agricolă acceptabilă dar și pentru ca cererea de securitate să poată fi satisfăcută. O distribuție suboptimă putea duce fie la o productivitate agricolă crescută, în cazul în care pământul era distribuit majoritar către țărani, dar în absența vasalilor, securitatea ar fi rămas nefurnizată, fie la o supraproducție de securitate și o creștere a potențialului economic al vasalilor peste nivelul lordului, în cazul în care era distribuit majoritar către vasali, fie la stagnare economică în cazul în care lordul decidea să păstreze o mare parte a pământului sub controlul său (Volckart, 2000, pp. 3-13). O altă definiție elocventă este dată Robin Okey: feudalismul este un sistem de organizare ale cărui efecte includ sub-dezvoltarea, apărând acolo unde guvernării nu au capacitățile și resursele să organizeze administrația în teritoriile lor îndepărtate, însă se mențin la putere prin negocierea responsabilităților lor către lideri locale în schimbul beneficiilor pecuniare, onorurilor și serviciului militar. Același principiu, bazat la început pe serviciul militar este apoi replicat între liderii locali și chiriașii lor, țăranii, între elite paralele (religioase și economice), societatea feudală devenind, practic, un sistem complex de ierarhii cuplate, relațiile lor fiind guvernate de o multitudine de privilegii, carte, concesi, jurisdicții, scutiri, statute și altele.

În regatul german supus autorității Sfântului Imperiu Roman³ sistemul politico-administrativ, explică James Bryce, s-a transformat dintr-o monarhie în care regele era un lider și un judecător al poporului într-o formă de despotism în care monarhul nu era decât capul unei oligarhii tiranice. Astfel, regele era stăpânul titular al pământului, putea ordona serviciul vasalilor săi sub forma ajutorului bănesc sau militar, putea să dispună de fiefurile vacante și putea declara război și cere pace atunci când voia. Aceste drepturi, însă, explică Bryce, nu erau exercitate ca suveran al unui stat, ci mai degrabă din poziția dată de relația sa cu ceilalți proprietari feudali, o relație la originile sale strict personală a cărei proeminență obscură responsabilitățile politice ale unui principe sau subiect. Nu trebuie, însă, făcută confuzia conform căreia regele sau suveranul erau atotputernici în teritoriile lor, din contră, chiar și un principe ambițios și cunoscător al jocurilor politice era limitat de responsabilitățile pe care le avea în fața vasalilor săi sau chiar de puterea, uneori, foarte mare a unuia dintre ei sau a unei coaliții (Bryce, 1901, p. 124).

Această configurație instituțională pare să semene foarte mult cu ceea ce North și Thomas denumeau instituții extractive⁴ – elita nobiliară posesoare a puterii de facto (fiind, în primă instanță, o castă militară) care și-a apropiat puterea de jure prin aranjamentul feudal a căutat să-și solidifice această poziție prin adoptarea de instituții care să-i mențină privilegiile intacte, în timp ce alte segmente sociale, dar mai ales țăranii au rămas, în mare parte, deconectați de oportunitățile economice sau politice pe care o configurație instituțională inclusivă le-ar fi generat. Acemoglu și Robinson definesc feudalismul într-un mod asemănător: o organizare a societății, apărută în Europa după colapsul Imperiului Roman de Apus, bazată pe relațiile ierarhice dintre rege și lorzii de sub acesta, țăranii aflându-se la bază. Regele era proprietarul pământului pe care îl dădea lorzilor în schimbul serviciilor militare, după care lorzii îl alocuau țăranilor care munceau extensiv pe acesta și erau supuși unui număr mare de taxe și amenzi, nu aveau dreptul de a se muta dintr-o regiune în alta, lorzii fiind în același timp și judecători, jurați și având și forțe de tipul poliției. Privilegiile elitei nobiliare, însă, au fost zdruncinate de epidemia de ciumă de la mijlocul secolului al XIV-lea care a distrus o mare parte a populației în Europa oc-

cidentală fapt ce a făcut ca mâna de lucru, până atunci o resursă ce putea fi găsită din belșug, să devină foarte rară (Acemoglu și Robinson, 2012, p. 73).

În aceste circumstanțe, puterea de negociere a clasei țărănești a crescut exponențial, iar instituțiile extractive ale elitei nobiliare au devenit neviabile într-o societate care ducea lipsă acută de forță de muncă. Astfel, munca neplătită a țăranilor sau dependența acestora de nobili, principala marcă a instituțiilor feudale a sucombat în fața muncii plătite. Instituțiile feudale au fost, treptat, înlocuite de instituții inclusive care au permis ca țăranii să se bucure de drepturi de proprietate, de mobilitate sau de moștenire, fapt ce au făcut ca aceștia să devină o parte integrantă a economiei ce începuse să devină bazată pe monedă mai mult decât pe pământ. Pământul era acum fie dat în chirie țăranilor, fie muncit de aceștia pentru sume de bani. Ulterior, demografia s-a stabilizat, însă instituțiile inclusive erau deja mult prea puternic înrădăcinate în societatea europeană occidentală pentru a mai putea fi eliminate (Okey, 2004, pp. 17-18). Acemoglu și Robinson explică faptul că încercările elitei nobiliare de a-și reconfirma privilegiile au eșuat în Anglia – țăranii începuseră să se elibereze de obligațiile față de lorzii lor, plățile începuseră să crească, iar toate aceste lucruri l-au convins pe regele Edward al III-lea că este cazul să acționeze pentru a opri disoluția iminentă a aranjamentului feudal. În 1351, cu consințământul regelui, parlamentul englez a trecut statutul muncitorilor⁵, un act menit să restricționeze din nou libertatea și mobilitatea țăranilor⁶.

Statutul muncitorilor a reprezentat o ultimă încercare a clasei nobiliare de a menține instituțiile extractive care să le garanteze în continuare privilegiile în Anglia. Eșecul acestuia a venit câteva decenii mai târziu când o revoltă țărănească (1381) care, deși a fost înăbușită, a convins elita nobiliară că schimbările care se produsese odată cu marea epidemie de ciumă erau ireversibile, puterea segmentelor sociale până mai atunci oprimate fiind suficient de mare pentru a opri excesele elitei (Acemoglu și Robinson, 2012, pp. 73-74). Țăranii ce au început să se îmbogățească drept urmare a noii orânduiri au revitalizat comerțul, iar micile târguri medievale au început să se dezvolte în centre urbane. Dezvoltarea noilor tehnologii precum tiparul au dus la dezvoltarea educației, creșterea populației alfabetizate și dezvoltarea orizonturilor care au permis ca Reforma Protestantă să fie posibilă. În același timp, apariția unei mici infrastructuri birocratice a eliminat și ultimele vestigii ale sistemului feudal – titlurile nobiliare au fost golite de conținut, ducii, conții, etc. mutându-se la curțile regilor pentru a servi roluri pur ceremoniale, puterea fiind centralizată în mâinile monarhului. Astfel, erodarea instituțiilor extractive caracteristice sistemului feudal în Europa occidentală⁷ a făcut ca avansul acesteia să devină din ce în ce mai mare odată cu trecerea secolelor (Okey, 2004, pp. 17-18).

În Europa de est, pe de altă parte, deși inițial lucrurile păreau că se îndreaptă într-o direcție asemănătoare, în sensul că în unele state medievale precum regatele Poloniei sau Ungariei, clasa țărănească începuse să se dezvolte în același ritm cu cea din occident, elita nobiliară, având o putere de jure mult mai mare decât în regatele occidentale, a reușit să prolifereze și să solidifice instituții extractive care să le mențină privilegiile. Deși epidemia de ciumă a afectat populația în multe părți ale Europei de est⁸ aproape în aceeași măsură ca în occident, nobilii au văzut ca soluție la creșterea nevoii de forță de muncă restricționarea cât mai acerbă a mobilității țăranilor și a capacității acestora de a influența în vreun fel economia. În același timp, aceștia au promulgat legi somptuare direcționate spre țărani, făcând ieșirea acestora din sărăcie imposibilă. Burghezia urbană, fiind oricum mult mai slabă și mai puțin numeroasă decât în vest, a fost afectată și de proximitatea geografică față de Europa de vest, regiune care își începuse dezvoltarea masivă, fapt ce a făcut statele estului Europei furnizoare de materii prime

pentru dezvoltarea celor din vest⁹. Nevoia de importuri de grâne a Europei occidentale i-a făcut pe nobilii din est să dedice energie importantă pe crearea de instituții extractive care să transfere resurse economice dinspre dezvoltarea orașelor și burgheziei spre consolidarea economiei manorialiste care să maximizeze producția acestora, acestea fiind principala sursă a profiturilor acestora. Dacă în Anglia încercările de a conserva feudalismul și instituțiile extractive au eșuat, ele au cunoscut un succes foarte mare în statele medievale ale Europei de est. O posibilă explicație pentru eșecul instituțiilor extractive în vest în contextul economic al epidemiei de ciumă, dar pentru reușita lor în est poate fi că, deși demografia a fost afectată cam în aceeași măsură la nivel relativ (procentul populației ucis de epidemie în fiecare regiune), Europa de est era oricum mai slab populată decât cea de vest, deci, prin urmare, chiar și în condițiile distrugerii unei mari părți a demografiei, în statele medievale ale Europei de vest au rămas suficient de mulți țărani și burghezi pentru a contrabalansa puterea de facto a elitei politice și militare. În Est, pe de altă parte, epidemia a lăsat în urmă o burghezie și o țărănie mult prea puțin numeroase pentru a face față pretențiilor elitei nobiliare. O altă posibilă explicație, după cum vom vedea mai târziu, este că în Europa de vest, apariția unor corpuri legislative proto-parlamentare a redus diferența de putere de jure dintre elita nobiliară și celelalte clase sociale, favorizând, astfel o revizuire a privilegiilor sociale pe care le aveau cei dintâi. În același timp, un alt eveniment avea să consolideze și mai puternic victoria nobililor și a instituțiilor extractive – bătălia de la Mohacs din 1526 și moartea regelui Ungariei în timpul acesteia s-a terminat cu partiționarea regatului maghiar între Imperiul Otoman care a cucerit o mare parte a acestuia și monarhia habsburgică care a moștenit coroana maghiară și, ulterior, Regatul Boemiei¹⁰. În situația în care habsburgii controlau acum un imperiu multi-etnic și multi-confesional, aceștia și-au consolidat puterea în teritoriile noi dobândite prin eliminarea vechii elite nobiliare și impunerea uneia care să fie loială stabilimentului habsburgic. Aceștia nu au eliminat și instituțiile extractive, însă, ci au continuat să le folosească, ba chiar consolidându-le pentru a asigura integrarea noilor teritorii în nucleul imperiului¹¹. Okey explică faptul că Bourbonii din Franța, aflați într-o situație asemănătoare (în care era necesară aducerea sub controlul dinastiei a unor teritorii extensive) au preferat să se folosească de serviciile burgheziei din ce în ce mai dezvoltate, menținând în continuare instituțiile inclusive care deveniseră prevalente încă de la stabilizarea demografiei ulterior epidemiei de ciumă. În continuare, nobilimea austriacă din noile teritorii ale monarhiei habsburgice și-a consolidat dominația prin crearea de instituții care să-i scutească de taxe și care să le asigure participarea cât mai directă la administrarea municipalităților și reducerea reprezentării burgheziei în acestea, fapt ce a dus la feudalizarea cât mai comprehensivă a orașelor (idem, pp. 18-20).

Astfel, în timp ce în vest feudalismul și configurația sa instituțională de tip extractiv sucomba în fața noilor instituții care au permis dezvoltarea fără precedent a lumii occidentale, în Europa de est, feudalismul cunoștea o revitalizare puternică, nobilimea a cărei putere de jure și de facto se afla la apogeu, căutând să limiteze cât mai mult cu puțință capacitatea țăranilor și burghezilor de a participa la viața economică și de a avea oportunități economice. Orașele deveneau feudalizate și corupte, iar situația țăranilor devenea din ce în ce mai proastă cu cât instituțiile extractive ale nobilimii îi legau de pământ. Acemoglu și Robinson relatează o situație asemănătoare: după epidemia de ciumă, proprietarii de pământ au continuat să preia părți și mai mari de pământ și să-și extindă posesiunile, în condițiile în care acestea erau oricum mai mari decât cele ale omologilor lor din vest, orașele erau mai slabe și mai puțin populate, iar în loc să devină mai liberi, țăranii și burghezii își pierdeau chiar și puțințele drepturi pe care le

aveau. Dacă în 1346 diferențele între cele două regiuni ale Europei erau neglijabile din punctul de vedere al instituțiilor economice și politice, două secole mai târziu, în 1600 ele apăreau ca lumi complet diferite. Autorii împrumută terminologia instituționaliștilor istorici și folosesc termenul de „moment critic” pentru a explica ramificarea instituțională diferite a celor două regiuni ale Europei. Marea epidemie de ciumă a reprezentat acest moment critic care a transformat micile diferențe dintre Europa de vest și cea de est într-un decalaj care nu a putut fi închis nici până în zilele noastre. Astfel de momente critice, spun Acemoglu și Robinson, sunt săbii cu două tășuri, în sensul în care ele pot direcționa statele spre traiectoria eliminării instituțiilor extractive și apariția celor inclusive, ori pot intensifica emergența instituțiilor extractive (Acemoglu și Robinson, pp. 74-75). Pe de altă parte, trebuie menționat și faptul că emergența și solidificarea instituțiilor inclusive în vest nu ar fi fost posibilă la nivelurile ei istorice dacă în est nu s-ar fi petrecut procesul invers, de solidificare a instituțiilor extractive. Acemoglu și Robinson dar și Okey argumentează că la scurt timp după ce cele două regiuni ale Europei au început să meargă în direcții diferite, partea estică a devenit un furnizor pentru materiile prime ce au alimentat dezvoltarea spectaculoasă a vestului. Imaginându-ne că și în Europa de est ar fi avut loc un proces similar de adoptare de instituții inclusive, atunci dezvoltarea statelor din vest nu ar fi fost în nici un caz la fel de puternică. Prin urmare, nu doar configurația instituțională autohtonă este importantă, ci și tipurile de instituții pe care ceilalți actori le folosesc.

Eșecul cvasi-universal al corpurilor legislative

Deși până la dezvoltarea infrastructurii birocratice, schimbările produse de marea epidemie de ciumă și dispariția subsecventă a feudalismului, puterea elitei nobiliare părea imposibil de contestat, mici corpuri formate din părți ale micii nobilimi, reprezentanți ai burghezimii, negustorilor și artizanilor și uneori chiar ai clerului au apărut în statele feudale europene căutând să reducă din puterea de jure a elitei nobiliare și, eventual, să destructureze o parte a instituțiilor extractive care nu permiteau oportunități economice altor părți ale societății. Humbert de Romans, maestru general al Ordinului Dominican în secolul al XIII-lea spune despre adunările proto-parlamentare, conform lui Henry Gerald Richardson și George Osborn Sayles, că este foarte necesar ca ele să fie convocate de câteva ori pe an, la date stabilite anterior și să adune un număr important din marii învățați ai lumii pentru a-i ajuta pe regi în guvernarea teritoriilor lor. De trei scopuri principale ar trebui să se preocupe adunările parlamentare conform lui de Romans: (1) rezolvarea mai ușoară și mai înțeleaptă a problemelor publice; (2) aducerea în discuție a problemelor și punctelor de vedere ale reprezentanților și oamenilor importanți din regat; (3) stabilirea unor căi de acțiune și luarea de decizie pentru buna guvernare a regatului. Acesta nu argumentează în favoarea infailibilității acestor adunări, însă, adăugând că defectele acestora sunt multe: necinstea unora din consilieri, judecăți părtinitoare, dificultatea obținerii dreptății, refuzarea audiențelor pentru cei mai săraci, protecția răufăcătorilor, corupția sau favoritismul. O astfel de curte, spune de Romans, trebuie mai întâi să se corecteze pe ea însăși dacă dorește să corecteze un întreg regat (Richardson și Sayles, 1981, pp. 158-159). Deși imperfecte și supuse influenței negative a sistemului instituțional feudal, aceste corpuri reprezentau încercarea de a bloca ambițiile elitei nobiliare. Astfel, spre mijlocul perioadei medievale se conturaseră: parlamentul englez, Adunarea Stărilor în Franța, Cortes-ul în regatele ce urmau să devină nucleul Spaniei¹², dieta imperială în Sfântul Imperiu Roman sau dieta de la Budapesta.

În Anglia, primele forme ale parlamentului au început să se contureze după cucerirea normandă din 1066, regii normanzi și, ulterior, Plantagenetii¹³ convocând ceea ce s-a numit un Magnum Concilium (mare consiliu) pentru a discuta problemele care afectau regatul la momentul respectiv. Consolidarea instituției consiliului începe în la mijlocul secolului al XIII-lea, prin Dispozițiile de la Oxford¹⁴ (1258), acte legislative prin care regele Henric al III-lea încerca să-și restabilească puterea contestată de insurecțiile baroniale conduse de Simon de Montfort¹⁵. Dispozițiile de la Oxford stabileau, printre altele, modalități de a stopa derapajele de putere ale guvernelor locale (în fapt, ale proprietarilor feudali), prin deferirea cazurilor mai importante de către *justițiar*¹⁶ parlamentului care începea să se contureze ca organism aflat în contrapondere cu puterea regală și nobiliară. Astfel, apărea ideea conform căreia, parlamentul exista pentru a rezolva problemele pe care micile curți nu le puteau rezolva din cauza faptului că sistemul feudal în sine le făcea să fie părtinitoare (idem, p. 163). Deși dispozițiile de la Oxford erau menite să reafirme puterile baronilor din timpul adoptării Magna Carta de către tatăl lui Henric al III-lea, regele Ioan, și prin urmare, să consolideze instituțiile extractive ale elitei nobiliare, ele au avut efectul neașteptat de a produce o serie de instituții inclusive care să permită oamenilor de rând să-și obțină dreptatea în unele cazuri. În acest mod, în Anglia feudală a început construcția unui model instituțional bazat pe echilibrul dintre puterile monarhului, puterile elitei nobiliare și ale altor reprezentanți convocați în parlament. Dispozițiile de la Oxford au fost înlocuite de o altă serie de reforme cunoscute ca Dispozițiile de la Westminster. La rândul lor, acestea au fost revocate printr-un arbitraj al regelui Ludovic al IX-lea al Franței (arbitraj cerut de baroni) în 1264, după ce Henric fusese scutit de la a mai susține dispozițiile printr-o bulă papală în 1261, fapt ce a făcut ca baronii să pornească o insurecție armată împotriva regelui, condusă de Simon de Montfort. Pentru o scurtă perioadă a părut că forțele loiale regelui vor pierde războiul, de Montfort ajungând la un moment dat pe perioada rebeliunii să devină conducătorul de facto al Angliei, însă, în final, acesta a fost învins și a murit în timpul bătăliei de la Evesham în 1265. Până la înfrângerea sa definitivă, însă, de Montfort a încercat să continue reforma configurației instituționale din Anglia secolului XIII ajungând chiar până la convocarea parlamentului fără vreo autorizare regală. Acest lucru i-a nemulțumit pe marii nobili care începeau să-și piardă din autoritatea pe care o aveau, văzându-și, în același timp, privilegiile amenințate de zelul reformator al lui de Montfort, așa că aceștia au părăsit tabăra acestuia și s-au raliat regelui. Astfel, parlamentul convocat la 14 decembrie 1264 era compus din reprezentanți ai orașelor (pentru prima oară convocați pentru a lua parte la deliberările parlamentare), arhiepiscopi și alți reprezentanți ai Bisericii Catolice, o parte din baronii și conții rămași loiali cauzei, precum și câte doi cavaleri din fiecare comitat (în mod evident, de Montfort încerca să ralieze reprezentanții micii nobilimi) (Carpenter, 2004, p. 377). Henric al III-lea a recâștigat autoritatea regală după moartea lui de Montfort, dar convocarea parlamentului a continuat să fie un element central al sistemului politic feudal în Anglia, acesta și succesorul său, regele Eduard, preluând chiar ideea lui de Montfort de a convoca și reprezentanții orașelor și ai micii nobilimi, ceea ce a devenit, ulterior, Camera Comunelor (Carpenter, 1996, p. 393). Evenimentele din timpul domniilor lui Ioan (Magna Carta) și lui Henric al III-lea au direcționat Anglia și evoluția sa instituțională spre un conflict continuu între coroană și parlament fapt ce a slăbit continuu structura extractivă a instituțiilor engleze medievale.

Deși în restul Europei de vest, astfel de corpuri legislative au eșuat, ajungând într-un final să fie doar consilii consultative pentru regi, ele au slăbit considerabil instituțiile extractive, permițând o putere mai mare a claselor de jos în raport cu elitele nobiliare. Acolo unde astfel de

proto-parlamente nu s-au concretizat sau au fost eliminate înainte să poată acționa în vreun fel, instituțiile extractive au prevalat, iar dezvoltarea statelor respective a fost blocată. Aceasta este una dintre posibilele explicații pentru care în Europa de est, chiar și în contextul economic apărut în urma epidemiei de ciumă, instituțiile inclusive nu s-au putut manifesta.

În timp ce în Anglia parlamentul devenea o arenă de discuții și negocieri asupra taxelor sau altor elemente de fiscalitate, fiind convocat de cel puțin trei ori pe an, în Franța lucrurile nu mergeau la fel de bine pentru Adunarea Stărilor (Hoffman, 1994, p. 240). Adunarea Stărilor, după cum îi spune și numele, era un mare consiliu format din reprezentanții celor trei mari clase existente în regatul francez: clerul, nobilimea și oamenii de rând. În principiu, Adunarea Stărilor era convocată de fiecare dată când monarhul avea nevoie să taxeze populația, puterea de taxare fiind, cel puțin în teorie, o prerogativă ce aparținea exclusiv Adunării. În fapt, însă, regele taxa populația folosindu-se de contractul feudal care-i permiteau să facă asta în virtutea obligației vasalului de a-și ajuta suzeranul inclusiv bănesc. În același timp, o mare parte dintre elitele provinciale: nobilimea mică, funcționari sau reprezentanți în consiliile orașelor erau mituiți de monarhie prin scutiri de taxe și părți ale veniturilor provenite din taxare pe care ei înșiși o făceau (idem, p. 241). Doar în cazurile în care era nevoie de taxare generală comprehensivă pentru a finanța războaie, precum Războiul de 100 de ani (1337-1453), reușea Adunarea Stărilor să aibă un cuvânt important de spus în felul în care era guvernată societatea franceză.

Adunarea Stărilor a fost convocată pentru prima oară în 1302 de către regele Filip cel Frumos¹⁷ pentru a rezolva conflictul dintre acesta și Papa Bonifaciu al VIII-lea. Joseph Strayer argumentează că Filip dorea să elimine din privilegiile pe care clerul și le apropiase în dauna monarhiei. Ruptura dintre monarhul Franței și Biserica Catolică s-a produs în momentul în care politicile regelui au început să se concentreze și pe taxarea teritoriilor care se aflau în posesia bisericilor dar și a clerului catolic. Filip dorea să aibă acces la resursele organizației franceze a Bisericii Catolice pentru a-și putea finanța războaiele, argumentul acestuia fiind că până și Biserica avea datoria de a ajuta la protejarea și administrarea regatului. În același timp, acesta voia să limiteze jurisdicția curților ecleziastice sau să le pună sub autoritatea celor seculare. După o lungă perioadă în care Papa și regele s-au aflat într-un conflict latent, ostilitățile au erupt când Bonifaciu a emis bula papală *Ausculta Fili*¹⁸, prin care afirma supremația papală în fața oricărui monarh. Filip și miniștrii săi au răspuns prin convocarea stărilor la Paris pentru a discuta problemele cu care se confrunta regatul și pentru a-și confirma puterea asupra teritoriului său, inclusiv puterea de a taxa, fără discriminare orice teritoriu și orice individ, indiferent dacă aparținea puterii ecleziastice sau puterii seculare. În același timp, Papa i-a rechemat la Roma pe toți înalții prelați francezi pentru a discuta cu ei care este situația Bisericii în Franța și pentru a lua măsuri împotriva regelui. Clerul francez, însă, mai aproape de furia regelui Franței decât de cea a Papei de la Roma a ales să refuze apelul celui din urmă, trimițând doar mesageri care să scuze absența înalților prelați. Bonifaciu a răspuns prin emiterea unei bule papale care condamna pe oricine interfera cu relația dintre clerul local și curia romană, excomunicându-l, deși nu în mod direct pe regele Filip (Strayer, 1980, p. 238; 271-276). Conflictul dintre Papă și rege și convocarea subsecventă a Adunării Stărilor pentru a-l media ne arată cât de puternice erau instituțiile extractive, de data aceasta ale Bisericii Catolice. Acest exemplu este elocvent pentru felul în care instituții extractive paralele, cele ale elitei nobiliare, pe de-o parte și cele ale clerului de cealaltă s-au luptat pentru a-și menține privilegiile. În final, această luptă a slăbit ambele părți, iar chiar dacă Adunarea Stărilor nu s-a putut consolida într-o veritabilă putere legislativă, asemenea echivalentului său englez, ea a ajutat decisiv în evoluția instituțiilor inclusive în Franța.

În alte părți ale Europei, deși lucrurile nu s-au desfășurat într-o manieră similară, adunările legislative au avut aceeași soartă – au devenit, treptat, irelevante sau supuse voinței regilor: Dieta Imperială, deși a devenit din ce în ce mai puternică pe parcursul secolelor, culminând cu Pacea de la Westphalia¹⁹ (1648) care a eliminat aproape complet prerogativele împăratului, a rămas un organism complet irelevant pentru că imperiul, în sine, se afla în soluție, statele membre fiind, în efect independente. În același timp, monarhia habsburgică, aflată la zenitul puterii sale, domina spațiul german din toate punctele de vedere; În Spania, Cortes-ul a cunoscut o evoluție similară celei a Adunării Stărilor, convocat pentru a ajuta la obținerea taxelor de către monarh, el a evoluat pe parcursul secolelor la a fi doar un mijloc de a păstra aparenta unei forme de comunicare a monarhiei cu populația regatului, în fapt, însă relevanța acestuia era minimă, mai ales după ce Spania a devenit una dintre cele mai mari puteri ale lumii la mijlocul secolului al XVI-lea.

Alte instituții ale feudalismului

Andrew Bell face un inventar al celor mai importante instituții ale sistemului feudal, multe dintre acestea aflându-se la fundamentul întregului stabiliment și, fără de care, feudalismul și-ar fi schimbat în mod radical caracterul. Aceste instituții erau, în fapt, un complex menit să mențină și să prolifereze privilegiile elitei nobiliare prin reafirmarea continuă a superiorității militare și politice a acesteia. În mod evident, toate sunt instituții non-inclusive menite să păstreze cercul în care este exercitată puterea cât mai închis cu putință. Una dintre aceste instituții este legea primogeniturii, conform căreia singurul moștenitor este întotdeauna primul născut de gen masculin²⁰, excluzându-i de la moștenire pe frații și pe surorile acestuia și făcându-i complet dependenți de capriciile acestuia. Una dintre argumentele din spatele acestei legi de moștenire în orânduirea feudală, spune Bell, este că era de așteptat ca primul dintre copiii care ajunge la maturitate va trebui să suporte și responsabilitatea de a apăra proprietatea tatălui său. Chiar și admitând acest argument ca valid, însă, nu putem ajunge la concluzia că primul născut ar trebui și să se ocupe în mod exclusiv de administrarea moștenirii tatălui său și nici să fie unicul proprietar al acesteia. Efectele negative ale unei astfel de instituții, dacă nu extractivă în cel mai pur sens al cuvântului, cu siguranță non-inclusivă, au afectat societatea medievală, blocându-i progresul pentru o lungă perioadă de timp – copiii dezmoșteniți ai lorzilor, victime ale legii primogeniturii au victimizat la rândul lor pe alții, explică Bell. Aceștia au devenit jefuitori ai averii publice, casele nobiliare din care făceau parte luptându-se pentru a le acorda, prin corupție, beneficii pe care nu le meritau – beneficii din partea bisericilor, funcții publice chiar și în condițiile în care erau incompetenți sau promovări nemeritate în armată (Bell, 1863, pp. 40-42).

O instituție a justiției feudale, popularizată la începutul mileniului era procesul prin luptă²¹ – asumția din spatele acestei instituții era că vinovăția sau nevinovăția unui acuzat putea fi dovedită prin luptă, a cărei arbitru urma să fie divinitatea, în sensul că cel care va ieși învingător din confruntare va fi fost ajutat de divinitate pentru a-și dovedi nevinovăția. Bărbații în vârstă, femeile, cei cu averi substanțiale sau tinerii care nu atinseseră încă vârsta majorității nu erau obligați să lupte ei înșiși, ci își puteau alege un apărător²² care să lupte în locul lor, iar în cazul în care acesta pierdea, acuzatul urma să fie mutilat²³ sau executat. O altă regulă privea statutul acuzatului și acuzatorului: dacă acuzatorul făcea parte din clasele de jos, iar acuzatul era un nobil, atunci plebeul urma să ducă luptă în picioare, în timp ce nobilul putea să lupte călare. În situația opusă, ambii trebuiau să lupte în picioare.

O astfel de metodă arată cât de puternic înrădăcinată era violența în lumea feudală, chiar și în condițiile în care casta nobiliară europeană era la origini o castă militară. Dacă la începuturile sale această metodă era folosită pentru cazurile extreme, în care lipsa dovezilor concludente făcea rezolvarea cazului imposibilă, în timp, procesul prin luptă a devenit o instituție în toată regula, fiind o formă recunoscută a jurisprudenței majorității statelor medievale europene. Bell dă exemplul conflictului dintre lorzii normanzi din Anglia și regele William al II-lea (Rufus), în care unul dintre acuzați, contele de Eu a negat acuzațiile dar nu a putut să-și dovedească nevinovăția a trecut printr-un proces prin luptă și pierzându-l a fost condamnat la castrare și pierderea ochilor. Același soartă, spune Bell, l-ar fi așteptat pe acuzatorul său, Geoffroy Bainard, dacă lupta ar fi fost câștigată de contele de Eu. În Franța această metodă alternativă de justiție ajunsese să fie abuzată într-o asemenea manieră încât nu numai acuzații erau chemați să-și apere nevinovăția prin luptă, ba chiar întreaga lor echipă de a apărători, martori și chiar judecători, fapt ce l-a făcut pe regele Ludovic al VII-lea să încerce abolirea sau limitarea lui, însă a întâlnit o rezistență puternică a baronilor săi din diferite motive: fie din interes (fiind monopolizati ai forței militare, baronii puteau să-și aleagă cei mai bine antrenați și mai buni luptători, în timp ce cei din clasele de jos trebuiau să lupte ei înșiși, în condițiile în care erau neînarmați și nepregătiți de luptă), fie din superstiție sau din efectul de inerție al rutinei (idem, pp. 42-46).

Cavalerismul²⁴, o altă instituție feudală, deși apărută ca un cod de bună purtare pentru cavaleri sau înnobilați²⁵, în preajma primei cruciade (1096-1099) a evoluat într-o altă modalitate de a restricționa oportunitățile indivizilor ce nu făceau parte din casta nobiliară, separându-i nu numai din punct de vedere economic și politic de elită, dar și militar. Astfel, ordinul cavalerismului era acordat doar bărbaților de sânge nobiliar, fiind o barieră care separa țărani dependenți de *domni*. Această barieră, în sistemul feudal era văzută ca imposibil de surmontat – curajul și virtuțile cavalerului nu erau văzute ca merite ci drept calități congenitale, care apăreau doar în cei născuți în familii nobiliare. Libertatea și delectările erau văzute într-o manieră similară. În strânsă legătură cu cavalerismul și natura militară a regimului feudal apar blazoanele și elementele de heraldică ale caselor nobiliare. Heraldica se dezvoltase într-o asemenea manieră, încât în fiecare stat medieval european exista un colegiu heraldic care se ocupa cu reglementarea blazoanelor și simbolurilor de acest tip. De asemenea, fiecare casă nobiliară avea propriile însemne pe care le afișau pe steagurile și pe scuturile cu care luptau, marile case ajungând chiar să folosească propriile blazoane pentru a reprezenta regatele pe care le conduceau – Franța, de exemplu a folosit, până la revoluția franceză, blazonul casei Capet. Alte regate europene încă au ca reprezentare pe stemele lor blazoanele caselor nobiliare care le-au condus în preajma fondării lor ca state medievale. O altă metodă de a separa elita de restul claselor, folosirea blazoanelor și a simbolurilor heraldice era o instituție cât se poate de non-inclusivă. Turnirul era o altă instituție menită să reafirme dominația nobililor – cavalerii se înfruntau în lupte menite să emuleze războiul, demonstrându-și, de asemenea, abilitatea în luptă în fața regelui sau a reprezentanților marilor case. În mod evident, turnirul era și o formă de divertisment, deși de foarte multe ori acest scop era deturnat de câte un cavaler care dorea să se răzbune, joaca de-a lupta transformându-se într-un adevărat duel pe viață și pe moarte. (idem, pp. 79-83; 97-106).

Concluzii

Principalul scop al acestui articol a fost acela de arăta cum diferențele instituționale pot face ca regiuni foarte similare din punctul de vedere al resurselor și potențialului economic pot ajunge să cunoască modele de dezvoltare atât de radical diferite. Dacă estul și vestul Europei au pornit de la același nivel de dezvoltare și de la configurații instituționale similare la începutul perioadei medievale, ele au început să se deosebească din ce în ce mai tare cu trecerea secolelor. Astfel, în vest feudalismul s-a erodat treptat, locul lui fiind luat de instituții inclusive, în timp ce în est el a putut fi consolidat și a rămas ca principală formă de organizare a societății până aproape de perioada modernă. Astfel, am argumentat că: (1) feudalismul a reprezentat un sistem complex de instituții extractive care a existat ca urmare a vidului militar și politic produs de dispariția Imperiului Roman de Apus și de invaziile barbare; (2) feudalismul a început să se erodeze odată cu epidemia de ciumă care a reconfigurat balanța puterii dintre nobili și țărâni și a permis acestora să devină autonomă în occident; (3) în est, același proces a fost blocat fie de o populație mult prea mică pentru a face față ambițiilor elitei nobiliare, fie de o putere de jure și de facto mult prea mare a elitei nobiliare, precum și de doctrine comerciale și economice distincte – transformarea Europei de est într-un furnizor de materii prime pentru Europa de vest, în timp ce cea din urmă evolua într-o direcție puternic mercantilistă; (4) în occident, apariția unor adunări cu caracter legislativ, chiar și în condițiile în care acestea au eșuat (cu excepția Angliei) a stabilit un precedent pentru dezvoltarea de instituții inclusive; (5) pe lângă instituțiile extractive menite să extragă resurse, în feudalism au existat și instituții non-inclusive al căror scop era menținerea populației deja subjugate economic într-o stare de perpetuă inferioritate politică și juridică.

Anexe

Figură – Stratificarea castei politico-militare care reprezenta autoritatea politică în feudalism

Tabel – Clasificarea instituțiilor în Europa medievală în funcție de natura acestora

INSTITUȚII INCLUSIVE	INSTITUȚII NON-INCLUSIVE	INSTITUȚII EXTRACTIVE
Adunările proto-parlamentare	Cavalerismul	Iobăgia
	Turnirul	Statutul muncitorilor
	Heraldica	Scutiri de taxe
	Duelul	Stratificarea feudală
	Legea primogeniturii	Proprietatea limitată
	Procesul prin luptă	Relațiile de vasalitate
	Titlurile și onorurile	Privilegiile Bisericii Catolice

Note

¹ Feudalismul nu a fost, însă, o formă de organizare eminentă europeană. El s-a manifestat în forme asemănătoare celor din Europa și în Japonia, începând cu perioada de dominație a clanului Ashikaga, trecând prin perioada *Sengoku* (perioada războiului generalizat între clanurile care aspirau la poziția de Shogun pentru liderii lor) și apoi perioada de dominație a clanului Tokugawa, feudalismul fiind eliminat doar după restaurația puterii imperiale (Restaurația Meiji) la sfârșitul secolului al XIX-lea, precum și în alte părți ale Asiei.

² Există însă și cazuri de duci independenți.

³ Titlul de rege al Germaniei în interiorul Sfântului Imperiu Roman era în perioada medievală a imperiului acordat întotdeauna moștenitorului coroanei imperiale.

⁴ În Franța, conform estimărilor citate de Roman Rostolsky, țărani dădeau, în mod frecvent, aproximativ jumătate sau chiar două treimi din produsul brut al pământului pe care îl lucrau (Rostolsky, 1951, p. 263).

⁵ Eng.: Statute of Labourers 1351

⁶ Fragment din statutul muncitorilor (1351): „Pentru că o mare parte a poporului, mai ales muncitorii și argații, a murit în timpul acestei molime, unii, văzând corectitudinea stăpânilor și puținătatea argaților, nu mai sunt dispuși să muncească decât în schimbul unor răsplăți mult prea mari, iar alții, în loc să-și câștige existența prin muncă preferă să cerșească în trândăvie: Noi, considerând gravele inconveniențe care ar putea să vină din lipsa de plugari și a altor astfel de muncitori, am deliberat și hotărât în această privință cu prelații și nobilii și alți oameni învățați din jurul nostru, prin al cărui consens unanim am găsit de cuviință să decretăm: toți bărbații și toate femeile ai regatului Angliei, indiferent de starea lor, ori liberi, ori închinați, capabili de muncă și sub vârsta de șaizeci de ani, care nu trăiesc din comerț sau care nu se ocupă cu o anume meserie, care nu sunt capabili să se susțină pe ei înșiși, care nu sunt proprietari de pământ pe care să-l cultive și cu care să-și ocupe activitatea, care nu sunt deja în servitutea altcuiva, dacă în aceste circumstanțe vor fi căutați să fie puși într-o slujbă adecvată, atunci ei vor fi obligați să slujească celui ce a găsit de cuviință să-l caute; (...) dacă un secerător sau un cositor, sau oricare alt muncitor sau argat, cu orice statut sau oricare ar fi starea lui, care este reținut în serviciul cuiva va pleca, nesocotindu-și serviciul înainte de termenul stabilit, fără permisiune sau fără vreun motiv rezonabil, el va suferi pedeapsa temniței, iar nimeni aflat sub aceeași pedeapsă nu poate aștepta să primească sau să mențină pe un astfel de om în serviciul său. De asemenea, nimeni nu poate să plătească sau să permită să fie plătit mai mult decât răsplata, livrea, tainul sau salariul care este uzual și nici să permită cuiva să-i primească cu această plată excesivă, pedeapsa pentru aceasta fiind plata dublă către cel ce a fost lezat de acest lucru. Dacă persoana nu s-a simțit lezată și nu dorește să-l urmărească în justiție, atunci oricine dorește poate să o facă, iar procesul se va desfășura la curtea lordului unde un asemenea caz s-a petrecut. Iar dacă stăpânii orașelor și feudelor se vor abate de la această ordonanță, ei sau argații și servitorii lor, atunci în comitatele, în sutimile sau în regiunilor lor vor fi începute procese împotriva cu penalitatea plății triple celei ce au promis-o sau plătit-o argaților lor către partea vătămată. Iar dacă cumva, înainte ordonanței de față vreun om va fi făcut vreun legământ cu cineva să muncească pentru răsplăți mai mari, acel legământ

nu are valoare, iar stăpânul său nu are obligația să plătească decât cât este cutumiar, riscând pedepsele mai sus menționată dacă va dori să plătească mai mult.” Sursă: Yale Law School, Lillian Goldman Law Library

⁷ Primele regiuni în care ordinea feudală a fost înlocuită de societatea deschisă, urbanizată în care bogăția și capacitatea de a câștiga bani a început să rivalizeze, chiar dacă nu a eclipsat complet privilegiul dat de nașterea într-o anumită clasă sau familie, au fost Italia (principatele din nordul peninsulei, mai ales) și Țările de Jos (Okey, 2004, p. 18).

⁸ O excepție notabilă fiind Polonia, care a fost afectată doar într-o măsură mică de epidemia de ciumă.

⁹ Aproximativ 80% din importurile de secară care intrau în portul Amsterdam veneau de pe Elba, Vistula și Oder, iar mai mult de jumătate din comerțul republicii olandeze se făcea cu statele ale Europei de est (Acemoglu și Robinson, 2012, p. 74).

¹⁰ Cehia de astăzi.

¹¹ O situație similară are loc în coloniile spaniole din Lumea Nouă unde odată ce au reușit să cucerească Imperiul Inca și Tripla Alianță Aztecă, spaniolii au eliminat vechea elită și s-au autoimpus drept clasă conducătoare, păstrând în același timp toate instituțiile economice extractive pe care le-au găsit. Un exemplu concludent este cel al *mita*, o instituție a Imperiului Incaș care în limba quechua înseamnă „rând”. Practic, sub sistemul mita, elita incașă se folosea de munca forțată a țăranilor pentru a munci plantațiile care să aducă mâncare pentru temple, aristocrați și armată. Autorii spun că spaniolii au adaptat și perfecționat această instituție care a devenit, ulterior, una dintre cele mai mari și mai oneroase aranjamente de exploatare a muncii din perioada colonială spaniolă. Într-o zonă geografică imensă, o șeptime din locuitorii de sex masculin erau forțați să muncească în minele de la Potosi. Mita de la Potosi a fost abolită abia în 1825, după ce Spania și-a pierdut posesiunile coloniale din America în favoarea mișcărilor de independență (Acemoglu și Robinson, 2012, pp. 19-20).

¹² Deși din punct de vedere informal s-a utilizat denumirea de Regatul Spaniei pentru a denumi regatele aflate într-o uniune monarhică (prin căsătoria celor doi monarhi care le conduceau, regina Isabella a Castiliei și regele Ferdinand al Aragonului), Aragon și Castilia, la care s-a adăugat, ulterior, pentru o perioadă și Portugalia, cele două s-au menținut ca state distincte până după Războiul de succesiune spaniol (1701-1714) când au fost unificate administrativ și politic de regele Filip al V-lea.

¹³ Una dintre dinastiile care au condus Anglia în perioada medievală, casă cadet a dinastiei d’Anjou care a condus Anglia între 1154 și 1485 (sau 1603 conform celor care consideră că dinastia Tudorilor era o ramură cadet a Plantagenetilor și nu o dinastie diferită). Linia directă, însă dispare în 1399 odată cu detronarea lui Richard al II-lea și moartea fără urmași a acestuia.

¹⁴ Eng.: Provisions of Oxford.

¹⁵ Unul dintre vasalii regelui Angliei, al șaselea conte de Leicester.

¹⁶ Funcție în sistemul legal normand a cărui responsabilitate era de a se ocupa de problemele de justiție într-o anumită regiune.

¹⁷ Filip al IV-lea.

¹⁸ Trad.: Ascultă, fiule.

¹⁹ Pacea de la Westphalia a încheiat Războiul de 30 Ani prin tratatele de la Munster și Osnabruck. Tratatetele au afirmat întâietatea statelor-națiune ca principali actori în sistemul internațional. În același timp, structura supra-națională a Sfântului Imperiu Roman intra într-o puternică disoluție, statele membre devenind din ce în ce mai puternice în raport cu împăratul. Voltaire spune, un secol mai târziu că „Această aglomerare de state care încă se denumește pe sine Sfântul Imperiu Roman nu este nici sfânt, nici roman și nici un imperiu.” (Voltaire, 1756)

²⁰ Deobicei succesiunea era de tip agnatic – în cazul în care nu existau moștenitori de gen masculin, moștenirea revenea fraților proprietarului. Un astfel de tip de succesiune era folosit de majoritatea regatelor europene. Franța, de exemplu nu a avut, din acest motiv nicio regină, deși în câteva cazuri au apărut crize de succesiune majore din această cauză. Războiul de 100 de Ani a izbucnit dintr-un astfel de motiv. Un alt tip de succesiune este cel cu preferință masculină (agnatic-cognatic) în care fetele pot moșteni (tronul sau proprietățile) doar dacă nu există succesori de gen masculin eligibili (eligibilitatea se referă la statutul persoanei – dacă este excomunicat, bastard sau nu poate moșteni pentru că face parte din cler. În Imperiul Roman de Răsărit, de exemplu, mutilarea trupului îl descalifica pe un potențial succesor la tronul bizantin – scoaterea ochilor sau castrarea erau practici des folosite pentru a elimina rivali. De asemenea, copiii născuți în perioada

în care tatăl lor se afla pe tron imperiului moșteneau înaintea celor născuți înainte, chiar dacă cei din urmă erau mai mari, aceștia primind titlul de *porfirogenet* – născut din purpura imperială). Succesiunea de tip agnatic-cognatic a fost folosită în Anglia post-normandă (nu fără controverse, însă, în 1135 regele Henric I a fost urmat la tron de nepotul său Ștefan de Blois, deși fiica acestuia, Matilda era succesoarea sa oficială – perioada în care Ștefan s-a aflat pe tronul Angliei s-a numit *Anarhia* ca urmare a lipsei de legitimitate a acestuia și a conflictelor repetate cu Matilda care prin căsătoria cu sfântul împărat roman Henric al V-lea putea să-i conteste pretenția) și în Spania înainte de accesiunea la tron a habsburgilor și a continuat și pe perioada bourbonilor.

²¹ Eng.: Trial by combat.

²² Eng.: Champion.

²³ Metodele preferate erau castrarea, scoaterea ochilor sau tăierea unei mâini sau a unui picior.

²⁴ Eng.: Chivalry sau fr.: chevalerie, ambele derivate din „cheval” (cal).

²⁵ O instituție similară se dezvoltă și în altă regiune în care sistemul politico-administrativ era de tip feudal – în Japonia apare conceptul de Bushido, codul de purtare al unui samurai onorabil.

Referințe

- Acemoglu Daron și Robinson James. 2012. *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. Crown Business, New York.
- Acemoglu Daron, Johnson Simon și Robinson James. 2004. *Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth* în Aghion Philippe și Durlauf Steven (ed.): *Handbook of Economic Growth*, Vol. 1A, pp. 385-472.
- Bell Andrew. 1863. *A History of Feudalism, British and Continental*. Longman, Green, Longman, Roberts & Green, Londra.
- Bryce James. 1901. *The Holy Roman Empire*. The Macmillan Company, Londra.
- Carpenter David. 1996. *The Reign of Henry III*. The Hambledon Press, Londra.
- Carpenter David. 2004. *The Struggle for Mastery: The Penguin History of Britain 1066–1284*. Penguin Books, Londra.
- Ganshof François Louis. 1964. *Feudalism*. Longmans, Londra.
- Hoffman Philip. 1994. *Early Modern France 1450-1700* în Hoffman Philip și Norberg Kathryn (ed.): *Fiscal Crises, Liberty, and Representative Government 1450-1789*, Stanford University Press.
- Nicolson Harold. 1962. *Kings, courts and Monarchy*. Simon & Schuster, New York.
- North Douglass și Thomas Robert Paul. 1973. *The Rise of the Western World, A New Economic History*. Cambridge University Press.
- North Douglass, Wallis Joseph John și Weingast Barry. 2009. *Violence and Social Orders. A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Okey Robin. (1986) 2004. *Eastern Europe 1740-1985 Feudalism to Communism*. Routledge, Londra.
- Richardson Henry Gerald și Sayles Osborn George. 1981. *The English Parliament in the Middle Ages*. The Hambledon Press, Londra.
- Rostovsky Roman. 1951. *The Distribution of the Agrarian Product in Feudalism*. *The Journal of Economic History*, Vol. 11, Nr. 3, pp. 247-265
- Strayer Joseph. 1980. *The Reign of Philip the Fair*. Princeton University Press, Princeton.
- Volckart Oliver. 2000. *The open constitution and its enemies: competition, rent seeking, and the rise of the modern state*. *Journal of Economic Behaviour & Organization*, Vol. 42, pp. 1-17.